

Violența simbolică: discurs și reprezentări sociale în campania pentru alegerile prezidențiale din 2014

(Symbolic violence: discourse and social representations during the 2014 presidential campaign)

Mirabela AMARANDEI

Abstract. *Societies work on relations of power and domination, the political practices and even groups involved in politics are generating violence. Romanian public space was gradually taken over by symbolic violence, an act of power between the political elites and the dominated classes. The symbolic violence expresses its fullest potential during the election campaigns. The speech and the political events during the presidential election campaign in 2014 were predominantly violent. Key actors rather used manipulative techniques instead of generating a real debate of ideas. This article presents the findings of a semantic analysis of the main candidates' political discourse, highlighting the manifestations of symbolic violence. The analysis will focus on the social representations used by the candidates during the public discourses, meant to seduce voters.*

Keywords: *symbolic violence, political power, elections, political discourse, social representation*

Introducere

La nivel social, violența nu reprezintă doar o acțiune conștientă ori conștientizată, asociată ideii de forță, agresivitate sau brutalitate. O analiză complexă a violenței necesită diverse perspective, cum ar fi nivelurile și modalitățile de manifestare în plan social, actorii implicați ori motivele declanșării, timpuri de manifestare și moduri de

propagare etc. Toate acestea sunt doar câteva perspective sub care poate fi privită violența în planul unei analize mai ample, din punct de vedere sociologic¹.

Puterea este specifică naturii umane, în plan politic aceasta fiind indisolubil legată de violență. De altfel, puterea politică trebuie privită ca o sumă de relații de dominare din partea unui grup de actori, relații care se fac simțite la toate nivelurile sociale².

Violența și politica sunt realități învecinate și înlănțuite. Dinamica practicilor politice, a grupurilor implicate în viața politică, este generatoare, la rândul său, de violență în diferite forme. Cea mai la îndemână de privit și analizat ar putea fi violența fizică, fiind ușor de perceput, de identificat implicările, resorturile ori cauzalitatea și efectele ei. De altfel, dacă ne referim strict la regimurile democratice, Aristotel atribuie democrației, în opera sa *Politica*, predispoziția la conflict a acestui tip de regim³. Filosoful argumentează că singurul lucru în comun al celor care alcătuiesc majoritatea este dorința de glorie și aceasta nu poate fi dobândită decât pe câmpul de luptă. Extrapolând, democrația este definită, astfel, drept un regim războinic. La rândul său, Michel Foucault explică situația de conflict tocmai din dorința explicită a puterii politice de a impune, la nivelul întregii societăți, sau cel puțin asupra unei mase large a societății, a propriilor interese, iar starea de conflict se acutizează cu atât mai mult cu cât acestea sunt opuse intereselor altor grupuri⁴.

Viața politică se manifestă într-o societate cu actori diverși și interese diferite. În unele momente acestea converg dar, de cele mai multe ori, prioritățile ori preocupările nu se regăsesc într-un spațiu comun. În aceste cazuri, puterea politică are la îndemână câmpul propice utilizării violenței simbolice, aflată în strânsă legătură cu puterea simbolică.

Unul dintre teoreticienii importanți ai conceptului este Pierre Bourdieu, în opinia căruia puterea simbolică este "acea putere invizibilă care nu se poate exercita decât cu complicitatea celor care nu vor să știe că o suportă sau chiar că o exercită"⁵. Același Bourdieu vorbește despre două elemente necesare pentru ca puterea simbolică să poată fi exercitată, și anume existența stratificării sociale și legitimitatea vorbitorului. Cu alte cuvinte, discursul de autoritate nu este recunoscut decât dacă persoana care îl rostește poartă cu sine acel skeptron- instrumentul simbolic de legitimitate. Pe de altă parte, discursul de putere presupune și o ignorare de sine, un abandon de recunoaștere a puterii, din partea clasei dominate. În acest scenariu, clasele sociale se află într-o continuă luptă de putere în impunerea propriei reprezentari simbolice, conformă cu propriile interese. Producerea reprezentărilor simbolice despre lume, care se regăsește în toate discursurile politice (platforme politice, programe, moțiuni, propuneri legislative), se subsumează idealului de cucerire a puterii și, așa cum menționam mai devreme, aceasta poate avea loc doar îndeplinind condiționalitatea de legitimare a producătorului și a receptorului.

Nu putem menționa legitimarea vorbitorului fără a aminti despre capitalul politic al acestuia, delegarea și instituționalizarea lui. Omul politic își datorează autoritatea sau

legitimitatea capitalului politic cu care este investit. Capitalul politic este o formă de capital simbolic, el deținând astfel puterea simbolică pe care o poate obiectiva în diferite lucruri ori ritualuri (de reprezentare, de conferire sau de recunoaștere a autorității etc.).

Violența simbolică și campaniile electorale

Termenul de "violență simbolică" a fost introdus de Pierre Bourdieu, în opinia căruia lumea socială funcționează ca un sistem de relații de putere simbolică. Prin intermediul mass media, puterea politică încearcă să determine în mentalul colectiv o serie de reprezentări asupra lumii, care să conducă indivizii la acțiuni conform așteptărilor și intereselor politicii. „Formele simbolice (vizuale, verbale) poartă violența politică a acestuia”⁶.

Violența simbolică se distinge prin două caracteristici majore: nu este percepută sau recunoscută de către clasa dominată, cea care o resimte, și are o funcție de conservare și perpetuare a ordinii sociale și politice existente, tocmai prin exercitarea forței dominante.

Orice societate funcționează pe relații de putere și dominație, iar Pierre Bourdieu argumentează că orice formă de violență simbolică, folosită ca instrument de dominare, este mai puțin percepută, dacă nu imperceptibilă, decât cea manifestată fizic⁷. Tocmai caracterul mai sus

menționat ar putea conduce la ideea că tipul acesta de manifestare nu cauzează prejudicii, dar Bourdieu consideră că faptul de a fi indirect îl face mai perfid ca instrument de represiune. Urmând această linie, dominația este structurată profund în mentalul clasei dominate printr-un schimb autoritarist și, consideră Andrew Smith, orice act de rezistență presupune, de fapt, existența și recunoașterea dominației înseși⁸.

Violența simbolică este o formă de impunere și de conservare a unui sistem de dominație socială. Prin intermediul acesteia, dominanții reușesc să impună și să acrediteze un mod de definire a relațiilor sociale, economice, determinând și percepțiile despre mediul social și structurile de putere, ori despre ordini sociale. Cu alte cuvinte, se (re)construiește reprezentarea socială asupra dreptății sau a justiției sociale. Sintetic, paradigma violenței simbolice, așa cum o vede Bourdieu, se ocupă cu producerea de semne și imagini simbolice, cu rol de dominare, în registrul social. În *Dominare masculină*, Bourdieu definește conceptul ca violență gentilă, imperceptibilă și invizibilă chiar și celor care îi cad victimă. Aceasta se manifestă prin canale simbolice de comunicare și percepție, caz în care nu este percepută nici de cei care ar putea observa exercitarea unui anumit tip de discurs.

Violența simbolică nu este terenul forței fizice ci, mai degrabă, al ideilor de forță; cu alte cuvinte, al asocierilor lingvistice cu încărcătură

simbolică, sau al asocierilor între discurs și ritualuri sociale. Unul dintre acestea este campania electorală.

Pentru ca elita politică să seducă, să impună reprezentările sociale de care aminteam mai sus, trebuie întrunită și condiția receptorului mesajului simbolic. Elisabeth Noelle-Neumann, în lucrarea ei intitulată *Spirala tăcerii. Opinia publică - învelișul nostru social*, aduce în discuție fenomenul intitulat „spirală a tăcerii” ca proces de geneză a opiniei publice, fiind vorba de formarea unei opinii noi în spațiul public, sau de propagarea unei opinii vechi, dar sub altă formă⁹.

În ceea ce privește rolul mass-media, este important să fie menționate două teorii: teoria glonțului magic – comunicarea prin mass-media asigură o influență instantanee și uniformă asupra tuturor indivizilor - și a fluxului comunicării în două trepte – indivizii nu mai trăiesc într-un vacuum social, se influențează unii pe alții, motiv pentru care mesajele transmise prin presă sunt preluate de liderii de opinie și împărtășite maselor¹⁰.

Analiză exploratorie de discurs- campania electorală pentru alegerile prezidențiale din 2014

Spre deosebire de regimurile politice totalitare, în cazul celor democratice violența simbolică este întemeiată pe principiul alegerilor

periodice într-un comportament social ritualizat. De altfel, în cazul regimurilor democratice, campaniile electorale poartă cel mai mare grad de violență simbolică, și care devine, în acest context, ritualică¹¹. Campania electorală se transformă într-un joc la care participă întreaga societate și care nu urmărește altceva decât seducerea electoratului, prin impunerea acelor reprezentări asupra lumii sociale.

De la un ciclu electoral la altul, discursul politic din România a capătat nuanțe din ce în ce mai agresive. Practicile discursive au devenit tot mai violente, iar limitele tolerate de clasa politică și de societate s-au relaxat. Alterarea spațiului public a dus, implicit, și la abordarea unor tehnici de campanie ce practică discursul injurios, centrat pe desființarea individului și a imaginii sale publice, prin insultare și calomniere, care, de multe ori, instigă la violență fizică. Amintesc aluziile licențioase, tehnică de atac la persoană ce mimează discursul machist, recursul la termeni și expresii din argou, ori atribuirea de porecle și supranume. Accentul s-a mutat, astfel, de la programele electorale, cele care ar trebui să răspundă nevoilor socio-economice contextuale, la jocul de discurs agresiv și acțiuni ale competitorilor electorali.

Plecând de la toate aspectele mai sus menționate (violeta simbolică într-un regim democratic, puterea simbolică și canalele de utilizare în perioada unei campanii electorale),

am realizat o analiză exploratorie a discursului politic al principalilor contracandidați la alegerile prezidențiale din 2014. Am utilizat un soft de analiză semantică intitulat Tropes¹², dezvoltat în varianta română de UEFISCDI și care identifică enunțurile semnificative dintr-un text, recurența cuvintelor ori legăturile între termeni etc.

Am pornit de la dezbaterile televizate dintre cei doi contracandidați, Victor Ponta (USL) și Klaus Iohannis (ACL). Victor Ponta, președinte al Partidului Social Democrat, s-a confruntat în două runde de dezbateri electorale cu Klaus Iohannis, primar al Sibiului. Prima rundă a avut loc la Realitatea TV în ziua de 11 noiembrie 2014, în timp ce a doua dezbaterie directă a fost organizată la B1 TV, la o zi distanță.

Temele principale de campanie, în cazul programului electoral al lui Victor Ponta, au fost o Românie unită și solidară, reconstrucția încrederii în instituțiile statului, reforma constituțională, justiție independentă, egalitate de șanse în societate, stat euro-atlantic puternic, bazat pe o economie competitivă etc. De cealaltă parte, manifestul lui Klaus Iohannis făcea referire la "România lucrului bine făcut", nevoia unui stat de drept, o nouă paradigmă socială, politică externă sinergică (națională, europeană, trans-atlantică), recuperarea decalajului de dezvoltare, educația ca resursă de dezvoltare, investiția în sănătate etc.

Analiza pornește de la teoria cadrului mediatic, văzută în

științele comunicării ca schemă de interpretare a evenimentelor prezentate. În opinia lui Robert Entman, profesor la Northwestern University, cadrul este un mecanism de influență a opiniei publice, deoarece are capacitatea de a realiza, la nivel cognitiv, legături între situații, imagini și persoane. Cadrele identificate în cadrul discursurilor celor doi contracandidați, cu tematicile aferente, sunt:

□ Cadrul atribuirea responsabilității unor actori politici colectivi sau individuali pentru (ne)rezolvarea unor probleme social-economice: diaspora, lupta anticorupție, imunitatea parlamentară; politica externă; Roșia Montană;

□ Cadrul interesului uman (prezentarea unui eveniment sau a unei probleme sociale ia accente emoționale) și al moralității (rezolvarea unei probleme publice e plasată într-un context moral sau religios): apartenența religioasă și etnică;

□ Cadrul conflictului (diverse conflicte existente între grupuri, indivizi, organizații politice): alianța USL, Traian Băsescu;

□ Cadrul economic (consecințe economice resimțite la nivel social): tăierea pensiilor, taxe și impozite.

Pornind de la fiecare cadran în parte, am dezvoltat un dicționar propriu (Fig. 1 și 2), pe care l-am adăugat dicționarului deja existent în cadrul softului de analiză semantică. Programul include un dicționar morfologic de mărimea *Dicționarului explicativ al limbii române* (1998) și un dicționar semantic, care cuprinde

28.000 de concepte grupate în 40 de categorii (universuri conceptuale).

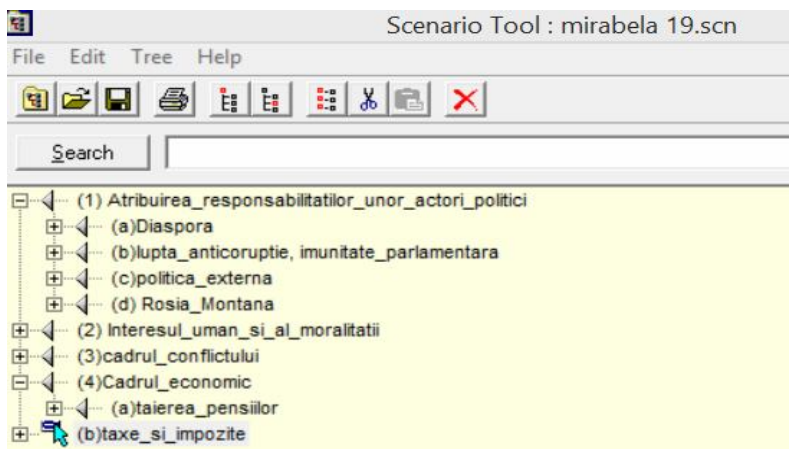

Fig. 1. Cadranle mediatice

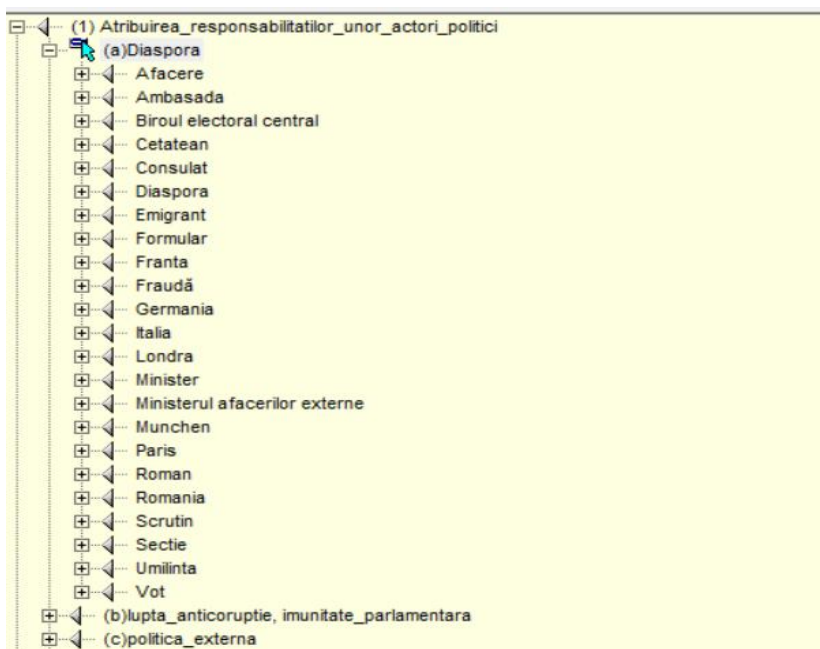

Fig. 2. Dictionar aferent cadranului 1- Atribuirea responsabilităților unor actori economici

Pasul următor a fost aplicarea acestui dicționar analizei discursului din cele două dezbateri electorale, pentru a constata manifestările violenței simbolice, ca reprezentări sociale în mentalul colectiv.

Cele mai frecvente referințe au fost cele legate de Atribuirea responsabilității unor actori politici, cu temele votul în diaspora (organizarea defectuoasă a alegerilor pentru

romanii din diaspora, încălcarea unui drept constituțional) și lupta anticorupție (eliminarea imunității parlamentarilor, oameni politici corupți în ambele tabere, Victor Ponta vs. Klaus Iohannis din perspectiva dosarelor aflate pe rolul instanțelor de judecată). Ilustrez cele menționate mai sus prin Figura 3.

Fig. 3 Reprezentarea cadranelor Atribuirea responsabilității

Analiza a evidențiat și *cadranul conflictului*, în raportul Victor Ponta – Klaus Iohannis: discursul candidatului USL a avut numeroase asocieri între Iohannis și fostul președinte Traian Băsescu. Iohannis a reacționat mutând subiectul în curtea adversarului, prezentat astfel ca o persoană lipsită de încredere, prefăcută: “Oare domnul Băsescu i-a prostit pe români când v-a pus premier? Pe mine m-a refuzat, pe

dumneavoastră v-a pus!”. Pe de altă parte, discursul lui Victor Ponta a făcut referire în mod constant la inconsecvența liberalilor în ceea ce privește construcția politică USL, *cadranul conflictului* reliefând o temă majoră de discurs a social-democraților, cea referitoare la Uniunea Social Liberală și ieșirea liberalilor din parteneriatul cu PSD (Fig. 4).

Fig. 4 Reprezentarea cadranelor conflictului

Ca reprezentări sociale folosite de cei doi contracandidați, se remarcă votul din diaspora, laitmotivul campaniei lui Klaus Iohannis. Să ne amintim că modalitatea defectuoasă în care Guvenul USL a organizat votul pentru românii plecați din țară a fost și motor al mobilizării masive a electoratului, nu doar al furiei lor. De altfel, sunt de notorietate imaginile din Italia, Franța sau Marea Britanie, cozile kilometrice la care așteptau românii pentru a-și exprima opțiunile de vot. Protestele românilor din străinătate au reprezentat, în opinia lui Cosmin Dima, declanșatorul unui mecanism care a condus la câștigarea alegerilor de candidatului Iohannis, prin inversarea avantajelor politice deținute până la acel moment de USL.

Lupta anticorupție apare și ea printre temele de campanie, asociată candidatului USL și ideii că parlamentarii social-democrați corupți sunt frână în calea luptei susținute de justiție, prin sistemul de imunități. Perioada pre-electorală, dar și cea din timpul campaniei, a fost din plin condimentată de descinderi, audieri sau arestări. Credibilitatea lui Victor Ponta a fost pusă astfel sub semnul întrebării prin asocierea cu persoane aflate în vizorul DNA, ACL reluând ideea de PSD nereformat, tributar

vechilor metehne, corupt, ostil justiției. În mentalul colectiv, ACL a imprimat imaginea lui Victor Ponta ca exponent al unui sistem corupt.

Analiza Tropes a permis și realizarea unor legături între reprezentările simbolice utilizate de ambii candidați și relațiile conceptuale din discursul politic. Se disting trei reprezentări majore, și anume incapacitatea guvernului USL de a organiza corect alegerile din diaspora, partide politice corupte, incapabile să se reformeze, și conflict de opinii cu privire la parteneriatul PSD-PNL (USL).

Ca privire de ansamblu a confruntărilor electorale, cel mai des întâlnite sunt cadranul atribuirii responsabilității unor actori politici și cel al conflictului, în plan secundar fiind discutate subiectele referitoare la situația economică ori măsurile care vizează explicit programele electorale. Cea mai relevantă reprezentare, în acest sens, este dezbateră din 12 noiembrie, de la B1 TV, unde, chiar dacă formatul emisiunii a fost unul extrem de riguros și a asigurat o platformă de dezbateră reală, discuțiile s-au purtat în aceeași termeni. (Fig. 5).

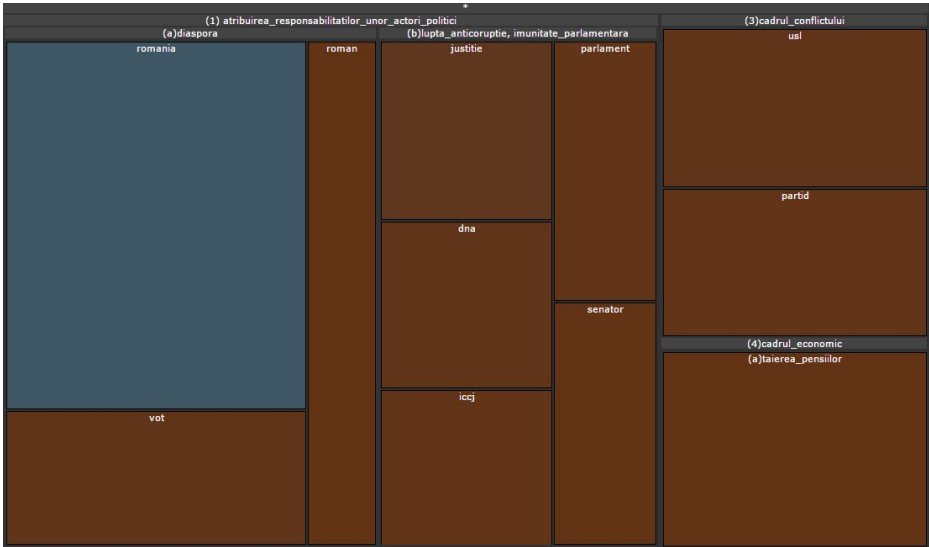

Fig. 5- Reprezentări sociale în discursurile candidaților, 12 noiembrie 2015

Concluzii

Violența simbolică s-a manifestat prin impunerea, în mentalul colectiv, a unor reprezentări simbolice asociate contracandidaților, și anume incapacitate guvernamentală, încălcarea Constituției, corupție la cel mai înalt nivel, candidat corupt și manipulat (proiectate asupra lui Victor Ponta), candidat anti-român și îndepărtat de la valorile creștine (ne-ortodox, „neamț”, „fără urmași”, referitoare la Klaus Iohannis). Nu în ultimul rând, a fost reliefată existența unor relații semantice puternice între unele concepte: imunitate – DNA – UE și România – vot – BEC – diaspora – USL.

Analiza propusă în acest articol este una exploratorie, dar arată recurența utilizării violenței simbolice,

de către cei doi contracandidați, în dezbaterile electorale. Cadranle mediatice identificate și reprezentările simbolice extrase relevă discrepanța majoră între cele două planuri: cel simbolic, al reprezentărilor, și cel al măsurilor concrete, care să vizeze schimbări societale, potrivit programelor electorale.

„Această lucrare a beneficiat de suport financiar prin proiectul „Exceleță interdisciplinară în cercetarea științifică doctorală din România – EXCELLENTIA” cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contract nr. POSDRU/187/1.5/S/155425”.

Note

- ¹ Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu, *Dicționar de sociologie*, Editura Babei, București, 1998, p. 402.
- ² Jurgen Habermas, *Sfera publică și transformarea ei structurală*, Comunicare.ro, București, 2005.
- ³ Aristotel, *Politica*, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2010.
- ⁴ Michel Foucault, *Cuvintele și lucrurile*, Editura Univers, București, 1996
- ⁵ Pierre Bourdieu, *Limba și putere simbolică*, Editura Art, București, 2013
- ⁶ Ștefan Stănciugelu, *Paradigmele violenței*, Note de curs, Școala Națională de Studii Politice și Administrative, <http://academos.ro/document/3-paradigme-ale-violentei-colective> (accesat în 4 decembrie 2015)
- ⁷ Pierre Bourdieu, *Rațiuni practice, o teorie a acțiunii*, Editura Meridiane, București, 1999
- ⁸ Andrew Smith, *Violence and the Arts of Resistance: an Expedition in Critical Communicology*, Atlantic Journal of Communication, Vol. 16, nr. 3-4, 2008, pp. 184 - 210
- ⁹ Elisabeth Noelle-Neumann, *Spirala tăcerii. Opinia publică - învelișul nostru social*, Editura Comunicare.ro, București, 2004
- ¹⁰ Septimiu Chelcea, *Opinia publică. Strategii de persuasiune și manipulare*, Editura Economică, București, 2006
- ¹¹ Jean-Claude Chesnais, *Histoire de la violence en Occident de 1800 a nos jours*, Editions Robert Laffont, Paris
- ¹² Instrument de analiză semantică – Tropes, 2009 – 2011, <http://www.forhe.ro/Instrumente.aspx> (accesat pe 3 decembrie 2015)
- ¹³ Cosmin Dima, “Alegerile prezidențiale din noiembrie 2014 și reinventarea conștiinței civice”, *Revista Polis*, Vol. III, Nr. 3(9), 2015, pp. 95 – 114

Bibliografie

- ARENDDT, Hannah, *Crizele republicii*, București, Editura Humanitas, 1999
- ARISTOTEL, *Politica*, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2010.
- BECIU, Camelia, *Politica discursivă. Practici politice într-o campanie electorală*, Editura Polirom, Iași, 2000.
- BOURDIEU, Pierre, *Limba și putere simbolică*, Editura Art, București, 2013.
- BOURDIEU, Pierre, *Rațiuni practice, o teorie a acțiunii*, Editura Meridiane, București, 1999
- BRAUD, Philippe, *Grădina deliciilor democrației*, Editura Globus, București, 1996.
- CHELCEA, Septimiu, *Opinia publică. Strategii de persuasiune și manipulare*, Editura Economică, București, 2006.
- CHESNAIS, Jean-Claude, *Histoire de la violence en Occident de 1800 a nos jours*, Editions Robert Laffont, Paris.
- FOUCAULT, Michel, *Cuvintele și lucrurile*, București, Editura Univers, 1996.

- HABERMAS, Jurgen, *Sfera publică și transformarea ei structurală*, Comunicare.ro, București, 2005 .
- LEBON, Gustave, *Psihologia maselor*, Editura Științifică, București, 1991
- MĂGUREANU, Virgil, *Studii de sociologie politică*, Albatros, București, 1997.
- MILLER, David, *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, Editura Humanitas, București, 2006.
- NOELLE-NEUMANN, Elisabeth, *Spirala tăcerii. Opinia publică-învelișul nostru social*, Editura Comunicare.ro, București, 2004
- ROUSSEAU, Jean- Jacques, *Contractul social*, Editura Antet, București, 2013.
- SMITH, Andrew, *Violence and the Arts of Resistance: an Expedition in Critical Communicology*, Atlantic Journal of Communication, 2008.
- STĂNCIUGELU, Ștefan, *Violență, mit și revoluție*, Editura All, București, 1999.
- ZAMFIR, Cătălin, VLĂSCLEANU, Lazăr, *Dicționar de sociologie*, Editura Babei, București, 1998

Resurse electronice

- Instrument de analiză semantică – Tropes*, 2009 – 2011, <http://www.forhe.ro/Instrumente.aspx> (accesat pe 3 decembrie 2015)
- R.M., *A doua dezbatere Klaus Iohannis - Victor Ponta*, 12 noiembrie 2014, <http://www.hotnews.ro/stiri-politic-18538221-live-text-video-doua-dezbatere-klaus-iohannis-victor-ponta-b1.htm> (accesat pe 15 decembrie 2015)
- R.M., *Marea dezbatere Ponta – Iohannis*, 11 noiembrie 2014, <http://www.hotnews.ro/stiri-politic-18527823-klaus-iohannis-las-orgoliile-mele-deoparte-vedem-ora-20-00-realitatea-intr-dezbatere-televizata-victor-ponta.htm> (accesat pe 15 decembrie 2015)
- Ștefan, Stănciugelu, *Paradigmele violenței*, Note de curs, Școala Națională de Studii Politice și Administrative, <http://academos.ro/document/3-paradigme-ale-violentei-colective> (accesat pe 04 decembrie 2015).